Identitatea literară a scriitorilor români aflați „între două lumi”

Aliona GRATI, Inga DRUȚĂ

Studiul propune un model de lectură a literaturii exilului şi, eventual, a diasporei, o perspectivă de percepere a variatei şi spectaculoasei ei morfologii prin prisma teoriei narative a sinelui, elaborată de Paul Ricoeur. Se urmăreşte în textele acestor scriitori *identitatea personală*, adică cea a unui subiect aflat în relații cu o nouă societate, punându-se accent în mod special pe *identitatea narativă* şi rolul acesteia în construirea identității personale.

Identitatea personală a unui scriitor este un proces, o istorie, o aventură şi nimic nu ne permite să o fixăm la un moment oarecare al biografiei. În viziunea lui Ricoeur, narațiunea de sine are două forme de mediere: 1. „idem-identitatea” (*mêmeté*), ce presupune capacitatea conştiinței de a păstra o anumită unicitate şi permanență prin diversele etape ale vieții; este vorba de continuitatea organică, de identitatea corporală a individului; 2. *identitatea* „ca subiectivitate” (ipseitate, sineitate – *ipséité*), ca o continuitate temporală a individului, identitate predispusă la schimbări, la redefiniri prin contactul cu realitatea. În raportul dinamic dintre aceste două variante de identitate – *identitatea-idem* şi *identitatea-ipse* – se construieşte identitatea personală.

Ricoeur utilizează conceptul de identitate personală altfel decât adepții cartezianismului, el nu presupune un subiect de origine transcendentală. Identitatea personală nu se poate articula, după hermeneutul francez, decât în dimensiunea temporală a existenței umane. Potrivit lui Paul Ricoeur, „Cunoaşterea de sine este o interpretare” (Ricoeur 1995: 80-86), care este o cunoaştere indirectă, mijlocită de semne şi texte; omul cunoaşte istoria printr-o mediere de tip narativ. Identitatea-ipse sau identitatea narativă este limbajul identității personale, căci a te identifica sau a fi identificat nu înseamnă numai „a te proiecta asupra” sau „a te identifica cu”, ci înseamnă mai întâi de toate *a te transpune în cuvinte*. În momentul scrisului are loc acea întâlnire cu narațiunile străine care stimulează evadarea din sine a scriitorului în text. Pe de altă parte, identitatea-idem nu va permite nicicând fixarea definitivă în cadrele unui model identitar şi va genera în permanență diferența.

Literatura română din diaspora reface narativ traiecte existențiale fragmentate ale individului polarizat între dorul de casă şi imperativul adaptării la noile condiții de viață. Narațiunea exilului stă, vorba lui Ştefan Augustin Doinaş, „mărturie la imposibilitatea de a ne naşte a doua oară”, la incapacitatea expatriatului de a renunța la mitologia sa personală, la ceea ce constituie însăşi determinarea condiției sale. Înstrăinarea de patrie şi de limbă perturbă în profunzime lumea „stabilizată”, rutinele anterioare. Schimbarea de model cultural presupune de acum înainte o „depăşire de

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)

sine", imperativul de „a construi o altă identitate personală", de „a fi la înălțime", care se traduce printr-o frământare lăuntrică pronunțată ce riscă a declanşa o criză a identității. Exilatul capătă în noul peisaj cultural atributele unei ființe tranzitive, ale unui om cu două identități: una pe care i-o acordă țara-gazdă, şi alta moştenită din țara de origine, văzută de a fi tot mai arcadiană, şi pe care acesta nu vrea să o abandoneze. Salvarea şi ieşirea din criză este posibilă doar printr-o „convertire identitară" (Anselm Strauss) sau, în cuvintele lui Peter Berger şi Thomas Luckmann, printr-o *alternație*, care înseamnă a deveni un *altul*, a schimba cultura sau credințele. Narațiunea de sine a scriitorilor mutați în altă limbă, în alt ambient şi în altă mentalitate decât cele originare reprezintă un fenomen complex de redefinire a identității personale.

Pentru o in-patriere şi o deplină împăcare cu „noua" identitate, subiectul trebuie să-şi clarifice relațiile cu „vechea", cu identitatea „originară". Reconstrucția identitară este, de regulă, însoțită de un motiv important şi decisiv care justifică tranziția de la vechile la noile credințe. Fiecare scriitor îşi găseşte pentru sine repere, referințe, o nouă definiție despre el însuşi, despre alții şi despre sine. Unii, aşa-numiții „avatari ai lui Ovidiu" (Laurențiu Ulici), se alimentează din speranța reîntoarcerii în patria de unde au fost izgoniți de putere, cum a fost, spre exemplu, Vintilă Horia, a cărui literatură este expresia unei puternice nostalgii după patrie şi a dorului de casă. Glisarea oarecum lejeră a acestora între patria originară şi cea adoptivă se datorează, de regulă, înțelegerii esenței infernale a politicilor totalitare estice, a ostilității şi prigoanei regimului comunist față de orice tentativă de exprimare ideologică liberă, care reprezintă fapte incompatibile cu credințele personale. Alții găsesc argumente mai puțin tragice, pledând pentru o autoexilare benevolă în miezul de progres occidental. De exemplu, întrebat fiind despre motivele emigrării în Franța, Matei Vişniec spune următoarele: „...există destine şi destine. Sunt oameni care intră în război cu puterea. Sunt oameni care se retrag în turnul de fildeş. Sunt oameni care, poate mai norocoşi, pleacă pur şi simplu să-şi caute personalitatea în altă parte, identitatea în alte ținuturi. Eu cred că fac parte din această categorie, a treia" (Vişniec 1992). Este bine cunoscut titlul cărții lui George Astaloş, *Fie pâinea cât de grea, tot mai bine-i la Paris*, care etalează opțiunea autorului pentru o „conştiință de european". Într-un interviu din revista „Cronica" din 1992, scriitorul mărturiseşte că nu s-a simțit în exil la Paris. „Astăzi se tinde spre o naționalitate europeană. [...] Deci pentru mine, deplasarea asta din Sud-Estul Europei spre centrul ei (nu mă refer la centrul geografic, ci la faptul că inima Europei ar fi Parisul, Hexagonul) a însemnat o aventură spirituală, cauzată, evident, de dorința unei îmbogățiri spirituale" (Astaloş 1992). Vizavi de aceşti scriitori nu se mai poate utiliza, după cum a menționat Monica Lovinescu, conceptul de „exil", ci cel de „diasporă". Atât pentru unii, cât şi pentru alți intelectuali estici, exilul în Occidentul capitalist este totuşi, în condițiile maniheismului ideologic sovietic, o *odisee a libertății şi afirmării*.

Lista scriitorilor români care „au reuşit să depăşească handicapul exilului" (Gh. Glodeanu) şi chiar să cucerească Occidentul este impunătoare; acum câțiva ani, Laurențiu Ulici număra 280 de scriitori români peste hotare. Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Vintilă Horia, Petre Dumitriu, Matei Vişniec, Gabriela Melinescu, Andrei Codrescu, Norman Manea, Paul Goma, Dumitru Țepeneag,

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)

Virgil Tănase, universitarii Matei Călinescu, Virgil Nemoianu, Toma Pavel, Ioan Petru Culianu, Mihai Spăriosu, publiciştii Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca etc. sunt tot atâtea dovezi ale faptului că ex-patrierea uneori echivalează cu o acțiune catalizantă a creativității.

Trăsăturile comune sau narațiunile frecvente ale exilului sunt legate inevitabil de o nouă formulă de tragism de substanță a lumii moderne, ce implică alienarea ființei, imposibilitatea comunicării, disoluția identității, dezumanizarea, dezrădăcinarea, înstrăinarea, ruperea *sinelui* din spațiul benefic şi necesar etc. Scrierile din exil devin inevitabil autoreferențiale, majoritatea scriitorilor problematizează propria condiție de român aflat „între două lumi”: pe de o parte, stă „paradisul pierdut” şi, pe de altă parte, lumea „libertății şi a posibilităților”. Conştiința apartenenței la două sisteme culturale diferite, la două limbi, integrarea în spiritualitatea europeană sunt trasee narative inerente oricărei formulări a identității literare din diasporă. Fiecare scriitor însă are o anumită perspectivă şi modalitate literară personală de figurare a acestor tendințe polarizante, feluri de a ancora simbolicul în expresii de identitate personală.

„Relația cu altul” se află în centrul procesului de definire a identității personale, atât în viața privată, cât şi în relațiile interculturale ale scriitorului din diasporă. Traiectul individual modern este în linii mari o expresie a unui exil interior, expresia întoarcerii înspre sine, retragerea în propria conştiință. Cei care au avut experiența unui exil fizic au trebuit să escaladeze egocentrismul modern şi să-şi construiască identitatea prin raportare la Celălalt. După unul dintre teoreticienii identității, Claude Dubar, persoanele care trec printr-o experiență a rupturii şi, în consecință, printr-o criză identitară recurg adesea la o „retragere în sine” iluzorie, căci oricât ai încerca să te retragi în primordialitate, acolo unde ai putea fi singur „cu tine însuți”, oricum va rămâne o legătură cu cel „din afară”, care a provocat rana: acesta este străinul, adversarul, inamicul, acela care se face vinovat, spre exemplu, de expatrierea mea (Dubar 2003: 159-160). Identitatea narativă, potrivit lui Ricoeur, se articulează, cel puțin în prima jumătate a definirii, pornind de la altul („a se povesti pe sine pornind de la altul”) (Ricoeur 1990: 34). În cealaltă parte, sinele narativ trebuie să articuleze un proiect de viață unitar, o credință şi o atitudine personală.

Existența majorității scriitorilor români în exil e, de regulă, o *scindare*: după o vârstă a creației în limba română urmează o vârstă în franceză, italiană, engleză sau suedeză. Dislocarea lingvistică este unul din aspectele fundamentale care au suscitat mai multe discuții în cadrul temei exilului. Pentru oricine trăieşte experiența migrației, trecerea la o altă limbă are un impact psihologic considerabil şi este cu atât mai mult resimțit în cazul unui scriitor, a cărui relație cu limbajul este mult mai profundă şi mai complexă decât utilizarea obişnuită a acestuia. Oscilarea între limba maternă şi limba „de adopție” accentuează condiția de liminalitate a scriitorului emigrat care e nevoit să suporte travaliul transferului semantic. Ființa unui astfel de scriitor nu se dedublează, ci se frânge uneori în două ființe autonome. Este cazul să amintim de experiența literară a lui Eugen Ionescu sau de cea a lui Tristan Tzara.

Limba este exponenta unei culturi şi a unui întreg sistem de valori, prin intermediul căreia ne percepem pe noi înşine şi locul nostru în lume. Condiția lingvistică de frontieră condiționează o identitate literară de tranziție, dificil de

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)

rezolvat, căci, susține cercetătoarea Anca Băicoianu, „Schimbarea limbii este, în felul ei, similară cu trecerea unei frontiere şi are drept efect o schimbare de perspectivă nu doar asupra culturii al cărei vehicul este, ci şi asupra sinelui pe care îl exprimă” (Băicoianu 2009: 247).

Identitatea literară a lui Emil Cioran se articulează în jurul acelui „lirism al negativității”, prezent în toată opera scriitorului şi care îl apropie spiritual de creatorii avangardei. Una dintre dominantele literaturii cioraniene scrise în franceză este sfâşierea lăuntrică generată de senzația de pierdere a identității odată cu trecerea la o altă limbă de exprimare filosofică. Potrivit traducătoarei Irina Mavrodin, adoptarea francezei pentru Cioran este sinonimă cu trecerea la o stare de ordine şi de rigoare în însuşi modul său de a scrie şi de a gândi, pe care le remodelează. Limba franceză şi limba română sunt resimțite de Cioran ca două tipare: unul, propice „delirului” – termen utilizat de el însuşi de mai multe ori – revărsării, despletirii baroce din cărțile lui scrise în limba română, celălalt favorizând autocontrolul, luciditatea rațională. Opțiunea pentru franceză are, în cazul lui Cioran, importante reverberații în plan existențial, care însoțesc procesul scriptural pe toată traiectoria lui. Dar stratul cel mai profund, cel în care „se construieşte totul” şi care în mod paradoxal „alimentează totul”, rămâne limba română, zestre inalienabilă, mult iubită, deşi bine ascunsă, şi care reapare, devine iar vizibilă în apropierea sfârşitului, în timp ce franceza – conform mărturiilor celor mai credibile – se retrage, dispare, după ce menirea ei de a-l proiecta pe Cioran, ca scriitor şi filosof, pe cerul literelor şi al filosofiei universale, este îndeplinită (Mavrodin 2006: 44-45). Negativitatea proiectată atât asupra limbii române, cât şi a celei franceze, devine astfel una „productivă”, după Eugen Simion. Scrisul, inclusiv în franceză, reprezintă pentru Cioran o eliberare de încordarea infinită provocată de trăirea neantului.

„Migrația lingvistică are drept corolar, susține Anca Băicoianu, necesitatea unei permanente *traduceri*: comunicarea de sine într-un limbaj dacă nu străin, cel puțin impropriu, dar şi nevoia de a reinventa limba de adopție astfel încât să devină capabilă să exprime o experiență exterioară tradiției al cărei vehicul obişnuit este (sau s-a obişnuit să fie).” (Băicoianu 2009: 248) Experiența traducerii din franceză în română a unor romancieri (Alain Robbe-Grillet, Pinget), eseişti (Albert Béguin) şi filosofi (Jaques Derrida, Alexandre Kojève) şi viceversa, din română în franceză a poeților Leonid Dimov, Daniel Turcea, Ion Mureşan, Marta Petreu, Emil Brumaru şi Mircea Ivănescu, a determinat construcția identitară a scriitorului Dumitru Țepeneag, identificările lui cu valorile, normele, idealurile sau modelele. Unul dintre romanele sale, *Cuvântul nisiparniță* (*Le mot sablier*), debutează în română pentru ca exact la jumătatea textului să treacă la limba franceză, fapt ce poate fi considerat chiar o metaforă a identității literare a autorului româno-francez. Şi totuşi, Dumitru Țepeneag se declară scriitor român:„Eu mă consider scriitor român. Unii îmi recunosc statutul; alții se fac că se uită în altă parte. Om muri şi om vedea!..” (Țepeneag 2004: 383) şi, după ce-i apar trei cărți în limba adoptivă, revine la română. Pentru scriitor etnonimul clarificator este acela care îi identifică limba maternă. În cele mai multe cazuri, are loc o transplantare, şi nu o împământenire dintr-un *humus* lingvistic în altul.

După Norman Manea, identitatea literară este determinată de limba în care se exprimă scriitorul:

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)

> Limba este, până la urmă, locuința, patria, refugiul, cochilia, dar şi nebuloasa creatoare în care scriitorul îşi caută vocea, tema, amprenta artistică, în care experimentează articulările mobile ale eului său şi ale lumii. [...] Scriu în limba română. Nu mai există alternativă la această premisă. [...] Limba defineşte, totuşi, cred, înainte de orice altceva, scriitorul (Manea 2004: 254).

Limba română în exil, spune Norman Manea, este o „limbă pribeagă”, influențată de limba şi cultura curentă. Bilingvismul sau plurilingvismul se converteşte într-o modalitate nouă de cunoaştere şi descriere a lumii. Scriitorul emigrant este pus în situația de a reconstrui lumea obişnuită, de a reinventa limbajul şi, deci, de a se reinventa pe sine. Gabriela Melinescu consemnează în *Jurnal suedez*: „Observ că sunt o altă persoană în această limbă foarte muzicală, cu vocale ciudate pe care se poate dansa” (Melinescu 2002: 12). Produsul acestei metamorfoze se arată a fi un *eu hibrid* care cumulează mai multe experiențe culturale şi existențiale, mai multe vârste, dar aceasta nu înseamnă dispariția eului profund. Cu timpul, suedeza începe să o apese pe scriitoarea exilată, devine o povară şi atunci revenirea la română este singura cale de a putea crea ceva: „Nicăieri nu mai sunt pe un pământ ferm – şi spaima că limba învățată de la mama mă va sabota într-o zi. Trebuie neapărat să aud limba română vorbită, numai ea mă poate inspira şi-mi poate da aripi ca să compun şi eu ceva nou” (Melinescu 2008: 279).

Condiția de frontieră între două limbi, două culturi, două modele culturale etc. transformă textul într-un câmp al intertextualității, care condiționează o oscilare între istorie şi ficțiune. Interpretarea narativă de sine împrumută, după Ricoeur, „atât de la istorie, cât şi de la ficțiune” (Ricoeur 1995: 80). Modelul narativ al lui Vintilă Horia – literatura lui Ovidiu aflat în exil – este complementar „poveştii de viață” personale, proiectând-o în ficțiune. Similitudinile dintre *Dumnezeu* s-*a născut în exil* şi *Triste* sau *Pontice* sunt evidente, cel puțin la nivelul temei „paideice”, dacă nu şi al formei narative. Identitatea literară a scriitorului Vintilă Horia poate fi înțeleasă prin prisma conceptului de nostalgie, care desemnează un mecanism de apărare împotriva schimbării şi a angoasei pe care o poate produce trecerea timpului. Nostalgia este o modalitate de reconstruire a trecutului în scopul integrării unui eu anterior în contextul sinelui prezent, dar şi un fenomen care marchează contrastul subiectiv între paradigme identitare succesive. Nostalgia structurează identitatea personală a ambilor scriitori, prilejuind meditații atât despre dorul de casă, cât şi despre inexorabila trecere a timpului.

Exilul a jucat un rol considerabil în afirmarea unei opoziții imposibile în țară, opoziție politică în primul rând şi, implicit, culturală. Construcția identitară a lui Paul Goma are loc printr-o „afiliere colectivă”, printr-o proprie situare în literatura subversivă, disidentă, caracteristică exilaților estici. Dincolo de comentariile privind reacțiile insurgente ale lui Paul Goma față de realitatea social-politică, se poate vorbi, cu siguranță, şi despre o identitate literară a scriitorului. Pe lângă dimensiunea contestatară, ostentativ discutată, autorului i s-a recunoscut meritul de a produce o scriitură care, pornind de la propria biografie, „se instalează durabil ca valoare în ficțiune şi în regimul autenticității” (Simuț 2004: 192). Considerațiile unor personalități notorii – „un excepțional poet al cruzimii” (I. Negoițescu), „Disident Absolut” (I. Simuț), „estet al sadismului” (L. Hanganu) ș.a. – îi reabilitează, în mare, opera adeseori devastată de calificările denigratoare, punându-i în lumină prestanța

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)

estetică. Odată declarat, echilibrul dintre cele două dimensiuni – disidența anticomunistă, antitotalitaristă şi valoarea artistică – reclamă o punere a literaturii lui Paul Goma în descendența unei tradiții a meditațiilor etico-politice şi, totodată, o reevaluare a acesteia prin integrare în şi prin raportare la specificul literar. Trebuie menționat că romanul *Din Calidor*, în care starea beligerantă este atenuată de sentimentul nostalgic al naratorului, îi reliefează capacitatea de a configura un univers literar în dialog cu importanți creatori europeni ai „amintirilor din copilărie".

Condiția actuală a scriitorului în diasporă poate fi definită prin fraza lui Matei Vişniec: „Sunt omul care trăieşte între două culturi, între două sensibilități, care are rădăcinile în România şi aripile în Franța". Căderea regimului comunist, ideea de globalizare anulează tensiunile polarizante ale exilatului marginalizat. „Nu mă simt nici român, nici francez, nici altceva. Sunt un «métèque», un străin care poate să se simtă bine şi la Paris, şi la Bucureşti. Sunt peste tot şi nicăieri...", susține Bujor Nedelcovici (Nedelcovici 2007). Scriitorii din diasporă beneficiază de momente extrem de favorabile de a-şi afirma în plan mondial identitatea personală, implicit, de a ne face cunoscute valorile, de a crea imaginea românilor ca aparținători Europei.

Bibliografie

Astaloş 1992: George Astaloş, în „Cronica", nr. 134.

Băicoianu 2009: Anca Băicoianu, *Exil în timp, exil în spațiu: frontiera în/ca ficțiune*, în *Identitate de frontieră în Europa lărgită*, Iaşi, Editura Polirom.

Dubar 2003: Claude Dubar, *Criza identităților. Interpretarea unei mutații*, Chişinău, Editura Ştiința.

Mavrodin 2006: Irina Mavrodin, *Despre traducere literal şi în toate sensurile*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Manea 2004: Norman Manea, *„Ca scriitor în exil, am avut de făcut față unei teribile traume: traducerea"*, interviu realizat de Ion Simuț, în *Reabilitarea ficțiunii*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român.

Melinescu 2002: Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez*, vol. II (1984-1989), Iaşi, Editura Polirom.

Melinescu 2008: Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez*, vol. IV (1997-2002), Iaşi, Editura Polirom.

Nedelcovici 2007: Bujor Nedelcovici, *În literatură las o portiță de salvare*, interviu realizat de Ovidiu Şimonca, în „Observator cultural", 28 iunie, nr. 378.

Ricoeur 1995: Paul Ricoeur, *Identitatea narativă* (1988), traducere de Lucian Popescu, în „Krisis", nr. 2, p. 80-87.

Ricoeur 1990: Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil.

Țepeneag 2004: Dumitru Țepeneag, „*Eu rămân hegelian, nu cred în... visuri*", interviu realizat de Ion Simuț, în *Reabilitarea ficțiunii*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român.

Vişniec 1992: Matei Vişniec, interviu realizat de Gellu Dorian, în „Cronica", nr. 123.

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)

L’identité littéraire des écrivains roumains situés entre „deux univers”

Cet étude représente une mise en pratique de la théorie narrative de soi-même, elaboré par Paul Ricoeur, sur la prose de certains écrivains roumains qui ont commencé à écrire en français sous divers prétextes: Paul Goma, Emil Cioran, Dumitru Țepeneag, Virgil Tănase, Matei Vișniec et d’autres.

D’une part on suit „idem-l’identité” (*mêmeté*), plus exactement il s’agit de la capacité de l’identité de garder une certaine unicité et constante. D’autre part il y a l’identité comme „subjectivité” (*l’ipséité*) qui est un agent de la différence et de la divergence.

Conformément aux variantes roumaine et française des textes, on constate que malgré les valeurs de la culture française (l’identité narrative) adoptés plus ou moins par les écrivains, la culture roumaine (l’identité personnelle) reste la structure de profondeur, le code génétique de leurs structures.

Institutul de Filologie al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova
CHIŞINĂU, REPUBLICA MOLDOVA

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)

BDD-V2676 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:13:05 UTC)